

Pražské jaro 1968 jako progresivní konstrukce národní identity

Autor: Michael Hauser

Abstract

Prague Spring 1968 as a progressive construction of national identity. – The article deals with the Prague Spring 1968 as an event that shows the possibility of the real alternative towards the real existing socialism as much as the liberal capitalism. In some respect, this event exceeded some limits of the Western student movement at that time. This thesis is substantiated by comparing the French worker's councils and the governmental support of their spontaneous surge in Czechoslovakia.

Keywords: Prague Spring 1968, Adorno, Kosík, Dubček

Klíčová slova: pražské jaro 1968, Adorno, Kosík, Dubček

Úvod

V dějinách dvacátého století nalezneme jen několik málo událostí, v nichž se rodily společenské útvary a horizonty, jež vybíhaly mimo systém zacházení s lidmi a věcmi, které vyjadřuje Adornův a Horkheimerův pojem instrumentální racionalita nebo Heideggerův *Gestell*. Jednou z událostí, v níž lze spatřit zrození tendence k reálné dějinné jinakosti, byla událost pražského jara 1968. Jeho jinakost se nejlépe vyjeví tehdy, když je zkoumáme na pozadí myšlenek filosofa, který vytvořil parametry jinakosti, jež můžeme považovat za archetypální pro filosofii, jež si klade za úkol rozumět jinakosti i v jejím rozměru sociálním.

Je to myšlení Theodora W. Adorna, pro něhož byla jinakost vždy *určitou negací*, v níž danou skutečnost nepřekračujeme tím, že kolem sebe skleneme prostor pro spirituální mikroklima vyvolávající dojem alternativnosti, nýbrž tím, že vytváříme *jinou skutečnost*, již lze charakterizovat jako skutečnost reálných lidských vztahů v jejich dimenzi nejen osobní, ale také obecně sociální. Adorno se na konci šedesátých let minulého století zabýval otázkou, zda studentské protestní hnutí ve Spolkově republice Německo představuje příslib této reálné jinakosti, nebo je to hnutí, které slibuje únik ze systému, v němž jsou v dané situaci všechny únikové chodby zadrženy.

Německé protestní hnutí 1968 a věž ze slonoviny

Adorno v rozhovoru *Nebojte se věže ze slonoviny* (1969) pro časopis *Spiegel* si odpověděl na svou otázku: „Co dělat?“ větou „Nevím. Mohu jen beze všech ohledů analyzovat, co existuje.“ Adorno se v době ještě nabitě revolučním entuziasmem roku 1968 vyznává z pesimismu, negativity a pochybností. V protestním studentském hnutí spatřoval pseudoaktivismus, jehož hurá optimismus má překřičet „objektivní pochybnosti“ o reálné možnosti společenské změny. Akce, demonstrace, stávky jsou v tehdejší situaci odsouzeny ke krachu. Vyvolávají psychologický pocit revolučnosti, ale nepřinesou společnost osvobozenou

od kapitalismu a panství, a jejich následky mohou být přesným opakem toho, co si od nich „akcionisté“ slibují.

Adorno prorokuje, že Baudelairův pojem „věž ze slonoviny“ má před sebou lepší časy. V článku *Resignace*¹ Adorno pojímá aktivitu protestního studentského hnutí jako kreslení východu na obvodové zdi společenského systému, z něhož žádná cesta ven momentálně nevede. V těchto zdech vzniká oprávněný pocit uzavřenosti, manipulace a nesvobody, který vyvolává touhu po východu ve zdi systému, jež tam však není.

Adorno netvrdí, že všechny akce protestního hnutí roku 1968 jsou pseudoaktivitou. Adorno se zastal studentské blokády budovy *Springer Presse*, kterou vzhledem k manipulacím a mediální štvanci proti protestujícím studentům považoval za legitimní. Adorno se sám zapojil do protestu proti přijetí zákonů o „nouzovém stavu“, omezujících demokracii, a do příprav reformy trestního práva. Vystupoval v rozhlase a televizi a otevřeně hovořil o problémech tehdejší německé společnosti. Na rozdíl od Horkheimera odsoudil americkou invazi do Vietnamu. Adorno se ve své věži ze slonoviny veřejně angažoval mnohem více než většina společenských vědců dvacátého století a srovnatelně s činností dnešního politického aktivisty.

Podle Adorna se pseudoaktivita neopírá o teoretickou analýzu dané situace, a proto působí instinktivně a naslepo. Její hlavní motivací je psychologické uspokojení subjektu a cílem je samotná aktivita, která vyvolává pocit revolučnosti, jež má de facto konzumní charakter (užijme si revoluci!). Pseudoaktivista projevuje nenávist vůči všemu, co brání „spontánní“ aktivitě jedince nebo komuny, a chce to z kořene vyvrátit. V prostředí berlínské *Kommune 2* se tento postoj vyjadřoval takto: „K čemu nám je starý Adorno s jeho teorií, která se nám hnusí, protože neříká nic o tom, jak nejlépe zapálit tuhle posranou univerzitu...“²

Adorno souhlasí s Habermasem, který mluví o levicovém fašismu radikálních studentů. Fašismus je to proto, že změna společnosti údajně záleží už jen na vůli dostatečného množství aktérů. Počinání radikálních studentů má v sobě fašistický voluntarismus, který nezná etické nebo institucionální ohledy. Vyjadřuje pohrdlivou přezíravost k demokratickým institucím. Radikální studenti se pouštějí do dobrodružných násilných akcí, které mají probudit společenské síly nepřátelské právnímu státu.

Adorno neodsuzuje násilí jako takové. Nacismus nebo řecká vojenská diktatura (1967–1974) opravňuje použití násilí jako prostředku politického odporu, jak se vyjadřuje v rozhovoru pro *Spiegel*. V právním státu, jakým je Spolková republika Německo, je však levicové násilí nesmyslné a posiluje konzervativní tendence, které chtělo vymýtit. Adorno předpovídá, že protestující studenti po svém neúspěchu upadnou do celkové rezignace, jak se to většinou i stalo.

---

¹ ADORNO, Theodor W. „Resignation“. In TÝŽ. *Gesammelte Schriften*, sv. 10.2. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag, 1986.

² VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne. Kritická teorie Frankfurtské školy a její recepce v německém protestním levicovém hnutí šedesátých let dvacátého století, Frakci Rudé armády a německé straně Zelených: diskursivní analýza*. Praha: Matfyzpress, 2011, s. 233.

Revoluce 1917 a konstelace 1945: zazděné východy ve zdi systému

Otevřel se však vůbec někdy východ ve zdi systému? Nebyla touha po změně společnosti vždy jen pouhým pocitem a pseudoaktivitou? Adorno odpovídá, že reálná možnost osvobozené společnosti se objevila, ale činí tak jen v několika okrajových zmínkách. Adorno píše: „Tehdy, jako pak ještě jednou krátce po roce 1945, to vypadalo jako otevřená možnost politicky osvobozené společnosti. Ovšem pouze to tak vypadalo: již ve dvacátých letech, vzhledem k událostem roku 1919 [porážce německé revoluce, MH], bylo rozhodnuto navzdory onomu politickému potenciálu, který, pokud by se věci vyvíjely jinak, by s velkou pravděpodobností ovlivnil také ruský vývoj a zabránil by stalinismu.“³

První východ ve zdi systému se otevřel po první světové válce díky ruské a německé revoluci, druhý východ ve zdi se nakrátko objevil po druhé světové válce snad v souvislosti s pokračující spoluprací tehdejších velmocí, která mohla vyvolat naději na liberalizaci stalinismu a socializaci kapitalismu. Nicméně už v roce 1950 v článku *SSSR a mír* Adorno dává najevo, že tato možnost byla promarněna: politika není uskutečňováním humanity. Je to jen fasáda mezinárodního mocenského boje, v němž imperialismus stalinistické diktatury využívá touhu po míru k tomu, aby tento „totalitní podnik“ získal čas.

Adorno se distancuje od socialistického bloku, v němž se podle jeho slov marxistické koncepce převrátily ve svůj opak a slouží nehumánní a nesvobodné praxi. Adorno se kloní k západní liberální společnosti, která umožňuje bezohlednou analýzu stávajících poměrů a připouští autonomii kritického myšlení. Podle Adorna má liberální kapitalismus větší potenciál na změnu společnosti než Sovětský svaz a jeho satelity, v němž se idea lepší společnosti zneužívá k obhajobě špatných poměrů a teorie je nucena sloužit praxi, která tyto poměry vytváří.

Pražské jaro 1968 jako třetí východ ve zdi

Adornův postoj k socialistické diktatuře, jenž nemá daleko ke koncepci totalitarismu Hannah Arendtové, pravděpodobně zavinil, že Adorno zcela opomíjí pražské jaro 1968. V jeho rozsáhlém díle o něm vládne úplné mlčení a objeví se tu pouze zmínka o „ruském přepadení Československa“. Co zjistíme, když srovnáme protestní studentské hnutí v západní Evropě a pražské jaro? Bylo politické úsilí pražského jara také pseudoaktivitou, která vyvolala iluzi východu z uzavřeného systému?

Český spisovatel Ludvík Vaculík v provolání *Dva tisíce slov* píše: „...letošního jara vrátila se nám znovu jako po válce velká příležitost. Máme možnost znovu vzít do rukou naši věc, která má pracovní název socialismus.“ Pražské jaro můžeme chápat jako návrat možnosti osvobozené společnosti, která se objevila po druhé světové válce, o níž se zmiňuje Adorno. Není to však prostý návrat. Český filosof Karel Kosík v eseji z období pražského jara *Socialismus a krize moderního člověka*⁴ říká, že systém manipulace se týká nejen stalinismu, ale rovněž demokratického kapitalismu, protože obojí je spravováno „technickým rozumem“.

Politické úsilí pražského jara vytváří alternativu k oběma řádům stojícím na stejném základu. Kosík si uvědomuje, že tato alternativa nazývaná socialistická demokracie má

---

³ ADORNO, Theodor W. Eingriffe. Neun kritische Modelle. In TÝŽ, *op. cit.*, s. 501.

⁴ KOSÍK, Karel. *The Crisis of Modernity*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1995.

konkrétní historické předpoklady. Vývoj po roce 1945 byl plný chyb, deformací a násilí, ale zároveň to bylo stadium, v němž vznikla postkapitalistická forma vlastnictví („socialistické společenské vlastnictví“ rozdělené na vlastnictví státní a skupinové), třebaže spravované direktivně a mnohdy v rozporu s tehdejší ústavou. Stalinismus byl byrokraticko-policejní systém, který nepřipouštěl autonomii kritického myšlení, ale vytvořil předpoklad (postkapitalistickou formu vlastnictví) k tomu, aby se objevil východ ze zdi jeho vlastního systému manipulace. Kosík by nesouhlasil s Adornem v tom, že možnost osvobozené společnosti zde neexistovala.

V dokumentech z XIV. (vysočanského) sjezdu KSČ, který se konal v Praze 22. srpna 1968 hned druhý den po invazi vojsk *Varšavské smlouvy*, se setkáváme s kritickou společenskou analýzou, po jaké volá Adorno: „...socialismus byl redukován na pouhé zestátnění kapitalistického vlastnictví, na administrativně direktivní řízení hospodářství z centra a na monopolní mocensko-politický systém.“⁵

Společenské myšlení se stává autonomním, a právě tím slouží politické praxi socialismu. Hnutí pražského jara nadto disponuje tím, co postrádají protestní hnutí v západních zemích: postkapitalistickým vlastnictvím ekonomických zdrojů. Diskuse o alternativních modelech, jakým byla socialistická demokracie, proto nebyla pouhou akademickou debatou jako dnes, kdy můžeme donekonečna diskutovat o „participatory economics“ (partekon) Michaela Alberta⁶ nebo o jiných návrzích postkapitalistické ekonomiky, aniž to má jakýkoli vliv na reálnou podobu současného ekonomického systému.

V období pražského jara vznikaly podnikové rady pracujících, které byly kolektivním demokratickým orgánem správy podniků, volenými všemi pracujícími v přímé a tajné volbě. Určovaly platy managementu a v jejich kompetenci bylo odvolat ředitele a rozhodovat spolu s managementem o řízení podniku. Ekonomická samospráva měla podle tehdejšího průzkumu podporu většiny veřejnosti. Se zřizováním rad pracujících souhlasilo 53,3 % dotázaných, pouze desetina veřejnosti nesouhlasila.

V protestním hnutí v Německu, ve Francii a v jiných západních zemích zůstala ekonomická samospráva pouze utopickým snem, který se třífštil o realitu kapitalistického vlastnictví podniků. Ve Francii v době masových stávek v květnu a červnu 1968 pracující okupovali továrny a v některých případech založili the *Plant Committees* (*Comités d'Entreprise*), které soupeřily s *the traditional inter-union strike committees*. Tyto podnikové rady zůstaly vnitřně roztržštěně a nerozpracovaly koncepci, jak řídit podniky.

Na rozdíl od pražského jara, kdy vláda připravovala zákon o právním postavení podnikových rad, byly podnikové rady ve Francii 1968 nelegální a státní moc je brzy rozpustila. (V ČSSR zanikly až v průběhu roku 1969 následkem politických změn způsobených okupací.) Tento zásadní rozdíl v postavení podnikových rad pracujících jako kolektivních orgánů správy podniků plynul z odlišné formy vlastnictví podniků. V ČSSR existovala ekonomická podmínka ekonomické demokracie, jíž byla postkapitalistická forma vlastnictví, kdežto ve Francii nebo v Německu protestní hnutí spolu s vějířem jiných požadavků teprve usilovalo o vytvoření této podmínky.

---

⁵ BÁRTA, Milan, CVRČEK, Lukáš, PELIKÁN, Jiří. *Tanky proti sjezdu. Protokol a dokumenty XIV. (vysočanského) sjezdu KSČ*. Praha: Novela bohémica, 2018, s. 149.

⁶ ALBERT, Michael. *Partekon. Život po kapitalismu*. Praha: Mezera, 2012.

Legitimita „vedoucí úlohy komunistické strany“ tehdy pramenila z toho, že Dubčekova komunistická strana garantovala zachování postkapitalistických forem vlastnictví. V dokumentech „vysočanského sjezdu“ čteme, že cílem pražského jara je, aby „všichni pracující skutečně ovládali reprodukční proces a osvojovali si tvorbu bohatství, místo co by jí sloužili“.⁷ Socialistická demokracie pražského jara vytváří „zárodky budoucí vyšší sociální spravedlnosti, překračující horizont občanského práva a principu výkonu“.⁸

Proto onen téměř celospolečenský konsensus, že komunistická strana je silou, která by mohla vytvořit demokratičtější a humánnější společnost, než byla první republika nebo západní liberální kapitalismus. Byl to hvězdný okamžik komunistického hnutí v druhé polovině dvacátého století. Už se nikdy nedozvíme, co by ze socialistické demokracie zůstalo, kdyby tento rozhodující experiment dostal čas. Není však pravda, že se nad ním vznášela historická nutnost ztroskotání. Jiří Pelikán, jeden z aktérů pražského jara, který později v západním exilu udržoval odkaz pražského jara, tvrdil, že okupace Československa se dala odvrátit, kdyby vedení KSČ mělo revolučnějšího ducha a vyjádřilo odhodlání bránit Československo všemi prostředky, dojde-li k vojenské intervenci. Sovětský svaz by pravděpodobně neriskoval, že ve středu Evropy vyvolá druhý Vietnam, a od intervence by upustil.⁹

Kdyby v tehdejší politické vůdci pražského jara Alexandru Dubčekovi bylo více z tehdejších revolucionářů ze západní Evropy, jako byl Rudi Dutschke, kteří vyzývali k subjektivnímu činu, pražské jaro nemuselo prohrát. Toto východisko ze zdi manipulativních systémů se mohlo naplno otevřít a vytvořit lepší mezinárodní podmínky k úspěchu západního protestního hnutí. Adorno by možná řekl, že jeho pesimismus a negativismus nemusejí mít poslední slovo.

---

⁷ BÁRTA, Milan, CVRČEK, Lukáš, PELIKÁN, Jiří, *op. cit.*, s. 155.

⁸ *Ibid.*, s. 157.

⁹ *Ibid.*, s. 318.

SEZNAM LITERATURY

ADORNO, Theodor, W. *Gesammelte Schriften*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp Verlag, 1986. ISBN 3-518-57809-X.

ALBERT, Michael. *Partekon. Život po kapitalismu*. Praha: Mezera, 2012. ISBN 978-80-87148-31-0.

BÁRTA, Milan, CVRČEK, Lukáš, PELIKÁN, Jiří. *Tanky proti sjezdu. Protokol a dokumenty XIV. (vysočanského) sjezdu KSČ*. Praha: Novela bohemia, 2018. ISBN 978-80-87683-85-9.

KOSÍK, Karel. *The Crisis of Modernity*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 1995. ISBN 0-8476-7681-1.

VALENTA, Martin. *Revoluce na pořadu dne. Kritická teorie Frankfurtské školy a její recepce v německém protestním levicovém hnutí šedesátých let dvacátého století, Frakci Rudé armády a německé straně Zelených: diskursivní analýza*. Praha: Matfyzpress, 2011. ISBN 978-80-7378-153-8.

(Doc. Mgr. Michael Hauser, Ph.D., Katedra občanské výchovy a filosofie UK PedF.)